

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

НЕВМЕРЖИЦЬКА Олена Миколаївна

УДК 261.7

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКА ЕСТЕТИЧНА АКСІОЛОГІЯ

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
МАЙДАНЮК Ірина Зиновіївна,
Національний університет
біоресурсів та природокористування,
завідувач кафедри культурології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
ЛЕЩЕНКО Альона Михайлівна,
Херсонська державна морська академія,
професор кафедри гуманітарних дисциплін;

кандидат філософських наук, доцент
ГОРОХОЛІНСЬКА Ірина Володимирівна,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, асистент кафедри
культурології, релігієзнавства та теології.

Захист відбудеться 30 травня 2019 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Тургенівська 8/14, ауд. 3-3.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 30 квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Релігійна естетика переживає період власного розквіту, що пов'язано із пошуком сучасними богословами нових засобів для апологетики релігійного світогляду, особливо – християнського. Більш того, видатні богослови ХХ століття заснували спеціальну богословську дисципліну – теологічну естетику (теоестетику), яка на початку ХХІ століття стала основним методологічним підґрунтям для легітимізації застосування феноменології та герменевтики у богословському дискурсі. При цьому програма теоестетики тлумачилася як засіб для подолання метафізики, так і як шлях до її відновлення. Багато у чому це зумовлено оновленим розумінням статусу основних естетичних цінностей – краси та величного, – а саме: вони тлумачаться як перші трансценденталії – надкатегоріальні визначення Бога та реальності, різноманітне розуміння яких зумовлює тип світогляду. Естетизація релігійного світогляду дозволяє по-новому обґрунтувати релігійну мораль, що є критично важливим для відтворення релігійної традиції. При цьому релігійна мораль напряму описується за допомогою етики цінностей та етики чеснот як втілення цінностей. Сьогодні саме на перетині власне аксіології, естетики та етики в основному і розвивається релігійний світогляд у його теоретичній формі – як теологія. При цьому широко використовується діалог із сучасною філософською думкою, тривають нові пошуки «цілісного знання», творення релігійно-філософської естетичної аксіології. Остання покликана протистояти викликам постмодерну та постмодернізму, накреслюючи перспективи існування та мислення в добу бажаного духовного відродження. Критичний релігієзнавчий аналіз теологічної естетики та сучасної релігійно-філософської естетичної аксіології є гостро необхідним науковим завданням. Без критичного осмислення актуальних тенденцій у теологічній думці неможливе ефективне протистояння утопізму й ідеологізації релігійної сфери.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Мета дослідження полягає в аналізі особливостей розвитку релігійно-філософської естетичної аксіології.

Відповідно до поставленої мети, визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати основні теоретичні підходи до вивчення аксіології у сучасній філософській думці;

- виявити особливості розвитку естетичної аксіології;
- показати специфіку використання філософії у релігійно-естетичній аксіології;
- представити основні риси й етапи розвитку сучасної католицької естетичної аксіології;
- дослідити особливості постмодерної католицької естетичної аксіології;
- виявити особливості сучасної православної естетичної аксіології, її залежність від західної філософії та католицької теології, показати її оригінальні риси, досягнення та недоліки.

Об'єктом дослідження є релігійно-філософська естетична аксіології XX–XXI століть.

Предметом дослідження є трансформації релігійно-філософської естетичної аксіології XX–XXI століть.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертація виконана відповідно до принципів академічного релігієзнавства об'єктивності та історизму. Основним методологічним підґрунтям для дисертаційного дослідження стала сучасна естетична аксіологія.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у в тому, що у ньому вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено цілісний аналіз трансформації релігійно-філософської естетичної аксіології XX–XXI століть. Новизна результатів розкривається в таких основних положеннях:

Уперше:

- виявлено, що для розвитку естетичної аксіології XX століття характерним є перехід від трансценденталізму до феноменології. При цьому, згідно з Н.Гартманом, центральне значення для естетичних цінностей має прекрасне, якому підпорядковані всі інші цінності. Естетичне споглядання прекрасного розкриває повноту життя в суб'єкті й повноту реальності в предметі;
- доведено, що головною тенденцією розвитку богословської та релігійно-філософської естетики другої половини XX – початку XXI століть стало подолання розриву між релігійно-естетичним та релігійно-етичним;
- показано, що релігійно-філософська естетична аксіологія активно розвивається у зв'язку з намаганнями подолати метафізичне розуміння основних естетичних категорій шляхом широкого застосування феноменологічної методології аналізу в теологічних системах, що описують прекрасне і величне;
- обґрунтовано, що сучасна теологічна естетика розвивається від метафізики символу й тотожності до феноменології життя і розрізнення, від акцентування уваги на аксіології прекрасної гармонії світу до аналізу краси міжособистісних відносин;
- виявлено, що у християнській думці початку XXI століття естетичні цінності покликані вже не відкривати певні смисли і світогляд, а долучати до певного способу життя і до певних наративів. Доведено, що творення теологічної естетики відразу доповнювалося формуванням засад теології драми;

- показано, що релігійно-філософський дискурс про іконологічність дійсності покликаний обґрунтувати необхідність для особистості долучення до основних естетичних цінностей;
- доведено, що основним концептом для православної теологічної естетики стала цінність краси. При цьому краса переважно тлумачиться як гармонія міжособистих відносин або як перша властивість Бога, що передре Його особистим і суттєвим характеристикам як любові та буття;
- виявлено, що, згідно із сучасною православною теологією, християнська догматика вносить розрізнення, дистанцію та відносини всередину Абсолюту, завдяки чому сам Бог стає не величним святим Єдиним і Буттям, а є красою та любов'ю. Відповідно, Бог виявляється символом самого себе, що є надприродним життям і дарує всьому іншому причетність до самого себе заради його існування;
- показано, що апологетика християнського світогляду і критика постмодерного мистецтва у сучасній теології здійснюється через протистояння між цінностями краси і величного. Доведено, що така інтерпретація, будучи полемічною за своєю сутністю, легітимізує релігійно-естетичну оцінку будь-якого дискурсу та дії. Відповідно, естетика прекрасних життя та ікони протиставляється естетиці величних небуття та ідолів (симулякрів), а персоналістичність символічного устрою життя протиставляється його ризомності. Таким чином, релігійно-естетична риторика набуває рис наративу про кінцеву боротьбу добра і зла, життя і смерті, смислу й абсурду, а отже, релігійна естетика початку ХХІ століття сьогодні повертається до засад класичної християнської метафізики, хоч і вираженою за допомогою феноменологічної естетичної риторики.

Уточнено:

- положення про те, що християнська теологія на початку ХХІ століття набуває рис постконфесіонального явища при аналізі естетичних цінностей;
- твердження про суттєву залежність християнської естетичної аксіології від теологічних та філософських ідей Августина.

Набуло подальшого розвитку:

–твердження про те, що розвиток християнської естетичної аксіології відбувається разом із посиленням критики онтології та нігілізму.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню розвитку релігійно-філософської естетичної аксіології. Це дозволяє створити ефективні теоретичні моделі для аналізу релігійної аксіології в цілому.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, зокрема при викладанні курсів «Філософія», «Релігієзнавство», «Естетика», «Сучасна теологія».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Висновки та всі положення наукової новизни отримано самостійно. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні покликання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри культурології Національного університету біоресурсів та природокористування України, кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Ідеї та висновки дослідження були оприлюднені на наступних наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях: Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми викладання релігієзнавчих та релігійних дисциплін у вищому навчальному закладі» (Київ, 2012); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Соціокультурні виміри релігійних процесів в українському суспільстві» (Чернівці, 2013); XXXVIII Міжнародній науково-практичній конференції «У світі науки і мистецтва» (Новосібірськ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і наука XXI століття - 2014» (Софія, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова перспектива Європи - 2015» (Пшемисль, 2015); XLVII Міжнародній науково-практичній конференції «У світі науки і мистецтва» (Новосібірськ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Херсон, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку» (Одеса, 2016); Науково-практичній конференції «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2016); V Щорічній міжнародній науковій конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 2016); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (Київ, 2016); XXVI Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Людина, яка реформує та реформується» (Київ, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігієзнавство і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий і український контекст» (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності» (Львів, 2017); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2018» (Київ, 2018).

Публікації. Основні положення роботи висвітлені у 11 публікаціях, а саме: 8 статтях у фахових виданнях з філософських наук, 1 статті в іноземному науковому періодичному журналі, 2 публікаціях в інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Мета, завдання та методологічні засади дисертаційного дослідження обумовили послідовність і логіку викладу матеріалу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (330 позицій). Загальний обсяг дисертаційної роботи – 210 сторінок, з яких 167 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічні принципи та методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення, перспективи використання результатів дисертації, подано відомості про форми їх апробації, відображено структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі «Естетична аксіологія як предмет наукового аналізу»** охарактеризовано джерельну базу дослідження, з'ясовано ступінь наукової розробки проблеми, запропоновано методологію дослідження.

Нині ціннісна мотивація багатьох суспільних процесів і пошуки перспектив культурного розвитку сучасного українського суспільства нерозривно пов'язуються з інтенсивною філософською розробкою аксіологічної проблематики.

Універсальність ціннісного відношення є однією з причин розмитості поняття “цінність” у філософії. І хоча воно, на перший погляд, здається зрозумілим інтуїтивно, цінність приховує буттєву глибину, зумовлює значну складність її аналізу та обґрунтування. Приходячи у світ, який вже існує, людина сприймає і осягає умови власного існування, яке відбувається через ціннісно-матеріальну діяльність, де ціннісне і матеріальне існують у взаємозалежності. Будь-яка матеріальна дія людини пронизується певним ціннісним відношенням як до об'єкта, на який спрямована ця дія, так і до самої дії. Ціннісне відношення не може виникнути і проявитися у відриві від матеріальної дії. Вони існують в органічній цілісності, в якій одне передбачає інше. Хоч цінність і завжди пов'язана з предметом речового світу і думкою, її не можна ототожнювати з реальними предметами. Вона є чуттєво-ідеальною цілісністю і виражає людське відношення до предмета.

Цінність перебуває на межі матеріального та ідеального і об'єднує їх у якісно іншу «рiч», тому необхідно розрізнити матеріальні та духовні аспекти вираження ціннісного відношення. Щодо матеріального відношення цінності, то це вираження утилітарних відносин, що беруться в їхній сукупності. Духовне вираження ціннісного відношення проявляється і закріплюється в етичних та сакральних формах суспільної свідомості через «абсолютні», «вищі» та «загальнолюдські» цінності.

Авторитетом у питаннях дослідження історії зародження і розвитку естетичної аксіології є Л.Н. Столович, який у своїй книзі «Краса. Добро. Істина. Нарис історії естетичної аксіології» доводить, що значення «краси, істини і добра» тісно пов'язані між собою, і поєднуються в поняття «цінність», де добро визначається як моральна цінність, істина – як пізнавальна, а краса як – естетична. Особливе місце в працях філософ приділяє розробці питання естетичної аксіології та детально аналізує її поняття, сутність, предмет, місце та критерії. Розглядаючи специфіку естетичної цінності виділяє поняття утилітарної й естетичної цінності, естетичної і моральної; класифікує їх на категорії; описує оціночний характер естетичного переживання, естетичного смаку й естетичного ідеалу.

Класична для сучасної філософії естетична аксіологія Миколи Гартмана розвинена ним як феноменологія естетичного почуття, естетичного предмета, естетичної насолоди, естетичної оцінки. Проведений аналіз дозволяє виявити, що естетичні цінності лише створюють можливість існування естетичного, але не визначають його реальне існування. Естетичні цінності, особливо – прекрасне, сприяють досягненню суб'єктом повноти життя. Естетичне споглядання виявляє «другий план» в явищі. Естетичне ціннісне почуття звільняє творчі сили суб'єкта. Завдяки естетичним цінностям, творець або споглядач прекрасного перевершує самого себе, досягає повноти життя.

Р.Інгарден порівнював окремі типи цінностей, передусім естетичні й моральні, класифікував їх на окремі групи та інтуїтивним шляхом представляв основні риси. Польський філософ вважав, що відмінністю у способах існування художніх та естетичних цінностей (на прикладі художньо-літературного твору) є те, що художні – реляційні, а естетичні – абсолютні. На нашу думку, в релігійних художньо-мистецьких текстах (у широкому, структуралістсько-семіотичному їх розумінні) естетично ціннісні якості часто формують окремі системи, що передають відповідний віроповчальний зміст і є важливим способом передавання інформації та одним із найважливіших у релігійній картині світу. На думку Р. Інгардена, естетичні цінності – це визначені кваліфікації естетичних предметів, що є конкретними творами мистецтва, інтенціональні предмети (більшою або меншою мірою схематичні). Завдяки реальному буттєвому фундаменту (різному в різних видах мистецтва) естетичні якості та цінності, що через них виявляються, репрезентуються наочним способом і виступають у самому естетичному предметі як його властива кваліфікація. Естетична цінність надбудовується на естетично ціннісних якостях. Моральні цінності також не є самостійними, але вимагають іншого носія – людини як суб'єкта свідомості. Вони можуть з'явитися тільки там, де проявляються якісь визначені цінності. Основна різниця моральних та естетичних цінностей полягає на абсолютно «обов'язковому» характері моральних цінностей, які вимагають власної реалізації, що детерміновано ідеями, які в них закладені.

У другому розділі «Сучасна католицька естетична аксіологія» проаналізовано зміну парадигм у еволюції сучасної католицької естетичної аксіології.

Неотомістична метафізична естетична аксіологія Марітена зосереджена на питаннях естетичного пізнання як прояву несвідомого. Дорациональна інтуїція, яка проявляється у естетиці та мистецтві, релігії та містиці, культурі та творчості має власну переконливу пізнавальну цінність. Прекрасне та величне є гармонією речей, що задумана Богом та є загальною ідеальною формою для світу. Особливістю естетичної інтуїції є те, що вона актуалізується за допомогою уяви.

Г.У. фон Бальтазар намагається радикально подолати метафізичність релігійної естетичної аксіології, відійшовши не лише від середньовічних уявлень про світову гармонію і від пошуків естетичного начала всередині людського суб'єкта. Неприйняття метафізичного космо- і антропоцентризму приводить Бальтазара до думки про необхідність рішучого ствердження теоцентризму в релігійній аксіології. А це означає, що краса є трансценденталією, тобто надкатегоріальним визначенням Бога, і описує явлення Божої сутності у її гармонійній співвіднесеності з нею самою. Краса є не лише

мірою, пропорціональністю та формою самовияву Бога, що зумовлюють образ Бога, а й рухом та ритмом його самовиявлення, що переважає всяку форму через надлишок. Динамічне надлишкове самовиявлення Бога є Його славою, яка є мета-красою. Бальтазар створює як особливу дисципліну «богослов'я драми», постулюючи її самостійності відносно теологічної естетики. Це пов'язано із тим, що у системі Бальтазара теологічна естетика – це споглядальна дисципліна, що стосується краси (форми вияву Бога) та слави (надлишку вияву Бога), а богослов'я драми описує складні взаємовідносини свободи Бога та свободи людини.

Феноменологічно-аксіологічні дослідження Ю.Тішнера поєднують етичну проблему страждання з естетичними питаннями прекрасного у контексті філософського розуміння релігійного досвіду, що є цікавим для релігієзнавчого дослідження естетичної теорії цінностей.

Багатовимірність аксіологічного Я (первісного, ірреального, що перебуває поза часопросторовим буттям), зокрема у релігійному контексті естетичної аксіології, розкриває філософсько-естетичні основи творчого процесу у поліфонічному дискурсі осягнення надприродного. Ю.Тішнер увиразнює в своїх працях роль зустрічі іншої людини, розуміючи її як зустріч із трагічністю екзистенції людини, чим він фактично переходить із сфери онтології в сферу агатології (вчення про благо), що стосується Блага (Добра), яке перебуває поза буттям і небуттям. Його «голос» можна почути через іншу людину, в сфері зустрічі й досвіду драми буття, яка має значення початку для справжньої релігійної етики.

Концепції естетичної трагедії (трагізм як іманентну властивість людського життя) та філософії драми (екзистенціалістське ототожнення людського життя з грою на театральній сцені) Ю.Тішнера можна назвати узагальненням його наукових досліджень в етиці, антропології, гносеології, феноменології та герменевтиці. До ключових категорій тішнерівської концепції трагедії належать зачарування і зваблення. Друга зі згаданих категорій, детермінована захопленням красою, невідворотно веде до розлуки. Концепція естетичної трагедії містить ідею виправдання через цінність. Ю.Тішнер підкреслює, що єдиним видом краси, що здатна виправдовувати, є краса іншої людини.

Діалогічно-феноменологічне вчення Ю.Тішнера про красу як етап у дорозі до іншого і самопізнання є важливим методом інтерпретації та сприйняття сакрального мистецтва. В герменевтичній інтерпретації «події прекрасного» можна простежити виразний імпліцитний релігійно-теологічний зміст, суголосний із вченням про благодать спасіння, яким Бог обдаровує людину. Пізнання Іншого-Бога у обличчі іншої людини спонукає виникнення етичної категорії відповідальності, яка розуміється не в межах юридичних координат, а релігійно-екзистенційному контексті зустрічі й діалогу.

Згідно теорії Ю.Тішнера, творча особистість, будучи творцем краси, очікує на виправдання завдяки причетності до естетичного. Філософ виділяє також окремі етапи «драми краси», один із яких він називає «естетичний осуд», коли краса не виправдовує митця, що сприймається як такий, що не гідний її. Ю.Тішнер розрізняє «естетичний» та «етично-релігійний осуд» та дає їм відповідні характеристики. У першому випадку митця засуджує наче саме його творіння. А в другому із названих

випадків присутній наче третій об'єкт – це може бути Бог, церковна доктрина, релігійна спільнота, коло спілкування.

Польський філософ також відзначає специфічні онтологічні риси краси, які наділені у нього феноменологічними й навіть метафізичними властивостями, що нагадують божественні епіфанії, які радикально й несподівано входять у людський світ без якихось раціональних пояснень і діють відповідно до сутності змісту передаваного об'явлення. Ю.Тішнер «естетично засудженого» митця називає чистим запереченням краси і зараховує до категорії потворного в екзистенційному розумінні, що нерідко призводить до бажання і навіть реалізації самогубства. Тут має місце т. зв. «естетична трагедія». Ю.Тішнер вважав, що слід віднайти спосіб поєднати реальність страждання та логіку краси, яким є спроба обоження краси.

Французький католицький філософ і теолог Ж.-Л. Марйон, один із авторів теологічного повороту у французькій феноменології, наголошує на аналогічності естетичного пізнання картини та споглядання Бога. Марйон доводить, що на картині видиме покликане виявити невидиме, і в саме в останньому є сенс і важливість картини, а не у самих кольорових плямах, які покликані лише бути засобом явлення більшого. Також Божий задум виявляється через світовий порядок, будучи невидимим. І світ як твір Бога виявляє невидимого Творця. Невидимість Бога парадоксально описується як наслідок надлишковості феноменальної виявленості: Бог невидимий так само, як невидимим залишається світло у полуденний час, при цьому роблячи видимими усі інші речі. За Ж.-Л. Маріоном та М.Анрі, Бог є життям, що звичайно не помічають, вбачаючи в ньому лише фон, але в дійсності це життя, нескінченне та втілене, є найважливішим та найціннішим, оскільки саме воно є надлишковим.

В цілому, католицька естетична аксіологія зосередження на цінності краси та цінності слави як само-вияву трансцендентного. Аналіз творчості людини призводить до вияву трагічності відносин творця з іншими та Іншим.

У **третьому розділі «Сучасна православна естетична аксіологія»** досліджено особливості вчення православних теологів початку XXI століття про цінності краси і величного у контексті персоналістичного світогляду та онтології відносин.

Видатний православний богослов початку XXI століття Джон Манусакіс радикально висловлюється щодо засад релігійної феноменології: якщо Бог існує, то має бути даним у чуттєвих переживаннях. Водночас, здається, що все, що є у переживаннях і думках суб'єкта, привноситься туди самим суб'єктом. Небезпека соліпсизму долається виключно через надлишковість феномену присутності Іншого: його погляд привносить споглядальнику більше, ніж можна було б очікувати.

Особистість як найвища цінність конституюється чиймось поглядом. Роздуми богослова і філософа про важливість «оберненої інтенціональності» мають важливе значення для конституювання естетичної аксіології його теологічного персоналізму. Інший має бути явленим як певне обличчя, звернене до суб'єкта, як погляд, що пересікається з поглядом суб'єкта. Бог потребує людини, яка б його бачила для того, щоб бути явленим. Кожна людина, кожне обличчя може бути такою іконою прекрасного Бога, оскільки усі вони можуть засвідчувати міжособисті відносини (особливо – любові), які певною мірою являють подобу до відносин любові усередині Трійці. Мережа особистих відносин сама по собі невидима. Її виявлення

подібне до того, як являє себе невидима сама по собі перспектива, впорядковуючи кольорові плями картини. Краса світу є перш за все красою цієї множини міжособистих відносин, що присвоюють собі світ. На думку Манусакіса, краса світу не може бути зафіксована у «миттевому знімку» умоглядної картини. Необхідним є переживання краси цих відносин у їх динаміці, а це потребує сприйняття світу як цілісної симфонії з власним особливим художнім часом, з власним розгортанням подій. При цьому краса світу як симфонії повинна виповнитися, набути власної есхатологічної довершеності. Симфонія виявляє певну красу, але виявляє її з невидимого. При цьому виявляє красу миттєво, і це у випадку музики ще більш очевидний прихід іншого часу у цей світовий час, ще більш очевидне виявлення краси як темпорально наповненої. Важливим для конституювання краси є не лише з'явленність краси та її сприйняття, а й наявність дистанції. У симфонії звуки не злиті в одне ціле, але повинна мати місце певна протяжність, яка важлива для краси не менше, ніж звукове наповнення. Наявність дистанцій важлива для конституювання особистісного існування у світі не менше, ніж самі суб'єкти та їх зв'язки. Відповідно, засадничою основою християнського персоналізму, на яку зазвичай не звертають уваги, є цінність дистанції. Пошуки безпосереднього досвіду змушують шукати переживань, наближених у своїй впевненості до безпосереднього дотику. Водночас, дотик до улюбленої краси можливий завдяки збереженню дистанції хоча б у погляді. Відповідно, конституювання краси вимагає цінування не лише інакшості Іншого, а й дистанції з ним – не менше, ніж цінування можливості причетності до Іншого та можливості відносин із ним.

Найбільший православний теолог сьогодення Девід Гарт наголошує на тому, що невидиме або вужче – надприродне може виявлятися у природному порядку речей або як ікона, тобто реалістичний символ, який забезпечує причетність до існуючої краси, або як ідол, тобто симулякр, який видимою величністю полонить уяву та викликає зацікавлення, відвертаючи інтенцію від істиною реальності. Ікона є символом, в якій означуване є обов'язково персоналістичним. Ікона відсилає до нескінченного смислу і реальності, а тому її краса пов'язана із надлишком. Краса – це перша трансценденталія, це перше ім'я Бога. Бог у першу чергу є Красою, а вже потім Любов'ю та всіма іншими властивостями, що описуються в Божих іменах. Якщо у Біблії є лише два «визначення» Бога – «Я є Той, хто Є» («Я – Сущий») у Старому Завіті та «Бог є Любов» у Новому Завіті – то Бог як Краса – це судження, що для Гарта має поєднати ці два «визначення» у більш первинний опис. А саме, Бог як краса є першоструктурою існування та першоструктурою любові як єдність розрізненого. Для Гарта краса пов'язана не просто із світовою гармонією, витлумаченою персоналістично. Краса передбачає зусилля із встановлення миру (peace) як соціальної реальності, стану міжособистих відносин, внутрішнього настрою особистості. Примирення є умовою можливості краси та етичною вимогою ставлення до іншого. Мир і примирення передбачають принципову відмову від насилля.

Протистояння краси символів та величності ідолів є принциповим, оскільки це протистояння двох претензій на владу над соціальною реальністю. Для релігійного

світогляду Бог символічним вже є «все у всьому». Це перед-чуття есхатологічної повноти є самою суттю релігійно-естетичного переживання, за Гартом.

Гарт вважає, що середньовічна єдність релігії, етики та естетики є цілком виправданою. Людину притягує краса Бога і боголюдини, і краса виявляє приховані у людині екзистенційні бажання, які навіть не були усвідомленні та артикульовані. Краса вчинків, краса відносин, краса мужності, краса стриманості, краса любові – все це краса, що проявляється в інтерсуб'єктивних спільнотах вірних та може бути предметом захоплення з боку стороннього спостерігача, який стає причетним до життєсвіту краси через емпатію. Причетність до краси виявляється реальністю, яка зростає через поглиблення релігійної соціалізації. Такого роду нерозривність персонального естетично-релігійного досвіду з соціально-етичним релігійним досвідом дозволяє відбуватися і християнській особистості, і християнській спільноті у світлі їх відносин з Богом. При цьому особистість не може бути представлена як «сума її відносин» у релігійному соціумі. Особистість перш за все є плодом її відносин з Богом, як таким, що дарує їй існування та дарує її самість. І саме досвідне усвідомлення важливості відносин з Богом веде потім особистість до визнання виключного значення етичного ставлення до всякого іншого і до інтерсуб'єктивності як спільнотної тотальності чи спільнотної мережі відносин.

Краса не належить жодному предмету чи істоті самим по собі, оскільки вона є практично скрізь. Гарт стверджує, що особистість та її бажання, її пізнання, притягує краса сама по собі, якій причетне все прекрасне. Ця платонівська логіка у Гарта дана лише з однією поправкою: для кожної особистості краса відкривається перш за все як краса міжособистих відносин, як краса особистості. Серед іншого, краса є таким зв'язком речей, що не належить самим речам, а належить особистому ставленню Бога до цих речей. Персоналістичне переосмислення бачення світової гармонії задає певний горизонт нескінченної відкритості до краси: особистість є красивою навіть тоді, коли вона знаходиться у найтрагічніших обставинах життя і вже здається, що краса перестала бути можливою як на рівні її існування, так і на рівні відносин. Однак краса залишається навіть при випробуваннях граничного характеру, і Гарт розмірковує, услід за Дерріда, про дар смерті та неможливість знищити красу людини навіть через її смерть. Засаднича неможливість перемоги над красою є принципово важливою для наративу про Христа. За Гартом, лише звернення до насилля як способу дії може унеможливити тривання краси.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано такі узагальнюючі висновки, які мають теоретичне і практичне значення.

Християнська думка XX століття у пошуках засобів для нової апологетики та місіонерства звертається до творення теологічної естетики та теології драми як особливих богословських дисциплін, що покликані виявити центральне значення таких релігійно-філософських естетичних цінностей як краса, величчє, любов, іконічність, ідолатричність, дарування, страждання. Для розвитку таких теорій широко використовуються досягнення естетичної аксіології XX століття, що була розвинута при переході сучасної філософії від неокантіанського трансценденталізму

до феноменології та нової онтології. В цілому, естетична аксіологія привернула увагу сучасних релігійних філософів та теологів як засіб для легітимізації християнського світогляду перед викликами спочатку епохи модерну, а потім – доби постмодерну. Загальне розчарування у раціоналістичній та фідеїстичній аргументації привертає увагу до доказів від безпосереднього особистого чуттєвого досвіду, від ціннісного переживання, від естетичного споглядання. При цьому теологічна естетика тлумачиться не лише як вчення про пізнання прекрасного і величного, а й і як теорія чуттєвого пізнання. Теологія драми розумілася як загальна основа для синтезу християнського екзистенціалізму, сотеріології та соціальної теорії.

При аналізі вчення сучасних християнських авторів про естетичні цінності теоретико-методологічний інструментарій релігієзнавства має бути розширений за рахунок використання надбань естетичної аксіології Л.Столовича, Н.Гармана, Р.Інгардена та інших.

У протистоянні онтології та нігілізму у центр релігійної аксіології висувається цінність прекрасного, яка позначає не лише гармонію світу, а й гідні міжособистісні відносини. Християнська естетична аксіологія ХХ століття надавала великого значення інтуїтивному естетичному пізнанню та теоріям символічного влаштування всесвіту. Релігійна естетична аксіологія на початку ХХІ століття розвиває вчення про цілісність естетичного пізнання та іконічність існування. Для сучасної християнської аксіології справжнє існування є відносинами взаємного дарування. А саме, людина стає особистістю лише приймаючи саму себе як дарунок і дякуючи за цей дарунок. Саме відносини дарування є красивими і такими, що конституують всяку красу. Творчість Бога або людини, народження, соціально відповідальний вчинок тлумачаться як випадки відносин дарування, як моменти, у яких краса існування проявляється найбільше. Сучасна християнська аксіологія доводить, що зв'язок релігійного досвіду з естетичним та етичним у людині не є недоліком, але позитивним моментом, що вказує на присутність релігійного там, де людина дана у її цілісності. Перенесення уваги на красу міжособистісних відносин призводить до необхідності доповнення теологічної естетики теологією драми. Трагічність міжособистісних відносин стосується не тільки соціального буття людини, але і його відносин із Богом. Більш того, краса світу тлумачиться як така, що має стати частиною світу Боголюдського існування. Теологічна естетика і теологія драми стають найбільш дієвим способом поновлення християнської апологетики, легітимізацією релігійного утопізму і новим способом ілюзорного подолання дійсних життєвих протиріч. Сучасна християнська аксіологія протистоїть постмодерному світогляду як нігілізму, який спирається на абсолютизацію значення цінності величного. При цьому величне тлумачиться як пов'язане з деперсоналізацією трансцендування до ніщо, в той час як краса є повнотою буття, любові і життя. В цілому, християнська естетична аксіологія сьогодні стає основою для творення інтегрального християнського гуманізму початку ХХІ століття.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Невмержицька О. М. Про природу естетичних цінностей: філософсько-аксіологічні погляди Л. Н. Столовича / О. М. Невмержицька // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 96. – С. 403-406.

2. Невмержицька О. М. Естетика та цінність в поглядах Миколи Онуфрійовича Лоського / О. М. Невмержицька // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 97. – С. 225-228.

3. Невмержицька О. М. Аксіологічні погляди та естетичні категорії у творчості Олексія Федоровича Лосева / О. М. Невмержицька // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 98. – С. 177-180.

4. Невмержицька О. М. Краса як головна естетична цінність українського національного світогляду в філософії першої половини ХХ ст. / О. М. Невмержицька // Грані. – 2015. – № 6. – С. 51-54.

5. Невмержицька О. М. Цінність як поняття: теоретичні основи / О. М. Невмержицька // Грані. – 2015. – № 7. – С. 114-117.

6. Невмержицька О. М. Концепція естетичної аксіології Романа Ингардена: релігієзнавча інтерпретація / О. М. Невмержицька // Практична філософія. – 2018. – № 2. – С. 137-144.

7. Невмержицька О. М. Аксіологічно-етичне вчення Юзефа Тішнера у розумінні проблем релігійної антропології / О. М. Невмержицька // Науковий вісник НУБІП України. Серія: Гуманітарні студії. – 2018. – № 280. – С. 166-174.

8. Невмержицька О. М. Сучасна православна богословська естетика / О. М. Невмержицька // Практична філософія. – 2019. – № 1. – С. 157-163.

Стаття в іноземному періодичному виданні:

9. Невмержицкая Е. Эстетическая аксиология Николая Гартмана / Е. Невмержицкая // Modern science. – Прага. – 2017. – № 3. – С. 120–124.

Публікації в інших наукових виданнях:

10. Невмержицкая Е. Эстетическая аксиология польского философа Романа Ингардена / Е. Невмержицкая // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии / Сб. ст. по материалам XLVII междунар. науч.-практ. конф. № 4 (47). – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2015. – С. 37-42.

11. Невмержицкая Е. Эстетическая философия ценности. История возникновения. Эпоха античности / Е. Невмержицкая // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии / Сб. ст. по материалам XXXVIII междунар. науч.-практ. конф. № 10 (35). – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2014. – С. 114-118.

АНОТАЦІЯ

Невмержицька О. М. Релігійно-філософська естетична аксіологія. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено цілісний аналіз розвитку естетичної аксіології в сучасній християнській теології та релігійної філософії.

Естетична аксіологія привернула увагу сучасних релігійних філософів та теологів як засіб для легітимізації християнського світогляду перед викликами спочатку епохи модерну, а потім – доби постмодерну. У протистоянні онтотеології та нігілізму у центр релігійної аксіології висувається цінність прекрасного, яка позначає не лише гармонію світу, а й гідні міжособистісні відносини. Християнська естетична аксіологія ХХ століття надавала великого значення інтуїтивному естетичному пізнанню та теоріям символічного влаштування всесвіту. Релігійна естетична аксіологія на початку ХХІ століття розвиває вчення про цілісність естетичного пізнання та іконічність існування.

Для сучасної християнської аксіології справжнє існування є відносинами взаємного дарування. А саме, людина стає особистістю лише приймаючи саму себе як дарунок і дякуючи за цей дарунок. Саме відносини дарування є красивими і такими, що конституюють всяку красу. Творчість – Бога або людини, народження, соціально відповідальний вчинок – все це випадки відносин дарування. Все це моменти, у яких краса існування проявляється найбільше. Сучасна християнська аксіологія доводить, що зв'язок релігійного досвіду з естетичним та етичним у людині не є недоліком, але позитивним моментом, що вказує на присутність релігійного там, де людина дана у її цілісності.

Сучасна християнська аксіологія протистоїть постмодерному світогляду як нігілізму, який спирається на абсолютизацію значення цінності величного.

Ключові слова: теологічна естетика, цінності, краса, величне, персоналізм.

АННОТАЦІЯ

Невмержицкая Е. Н. Религиозно-философская эстетическая аксиология. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2019.

В диссертации впервые в отечественном религиоведении осуществлен целостный анализ развития эстетической аксиологии в современной христианской теологии и религиозной философии.

Эстетическая аксиология привлекла внимание современных религиозных философов и теологов как средство для легитимизации христианского мировоззрения перед вызовами сначала эпохи модерна, а затем – эпохи постмодерна. В противостоянии онтотеологии и нигилизма, в центр религиозной аксиологии выдвигается ценность прекрасного, которая обозначает не только гармонию мира, но и достойные межличностные отношения. Христианская эстетическая аксиология ХХ века придавала большое значение интуитивному эстетическому познанию и теориям символического устройства вселенной. Религиозная эстетическая аксиология в начале ХХІ века развивает учение о целостности эстетического познания и иконичность существования.

Для современной христианской аксиологии настоящее существование является отношениями взаимного дарения. А именно, человек становится личностью только

принимая самого себя как дар и благодаря за этот дар. Именно отношения дарения являются прекрасными и конституирующими любую красоту. Творчество – Бога или человека, рождение, социально ответственный поступок – все это случаи отношений дарения. Все эти моменты, в которых красота существования проявляется больше всего. Современная христианская аксиология доказывает, что связь религиозного опыта с эстетическим и этическим в человеке не является недостатком, но положительным моментом, указывает на присутствие религиозного там, где человек дан в его целостности.

Перенос внимания на красоту межличностных отношений приводит к необходимости дополнения теологической эстетики теологией драмы. Трагичность межличностных отношений касается не только социального бытия человека, но и его отношений с Богом. Более того, красота мира истолковывается как такая, что должна стать частью мира Богочеловеческого существования. Теологическая эстетика и теология драмы становятся наиболее действенным способом обновления христианской апологетики, легитимизацией религиозного утопизма и новым способом иллюзорного преодоления действительных жизненных противоречий.

Современная христианская аксиология противостоит постмодерному мировоззрению как нигилизму, который опирается на абсолютизацию значения ценности величественного. При этом величественное истолковывается как связанное с де-персонализацией трансцендирования к ничто, в то время как красота является полнотой бытия, любви и жизни.

Ключевые слова: теологическая эстетика, ценности, красота, величественное, персонализм.

SUMMARY

Nevmerzhitskaya O. M. Religious and philosophical aesthetic axiology. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 – Religious Studies – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2019.

In the dissertation for the first time in the national religious studies a holistic analysis of the development of aesthetic axiology in modern Christian theology and religious philosophy was made.

Aesthetic axiology attracted the attention of modern religious philosophers and theologians as a means of legitimizing the Christian worldview before the challenges of the modern era, and then the days of postmodernism. In opposition to ontoteology and nihilism the center of religious axiology pushes the value of beauty, which denotes not only the harmony of the world, but also worthy interpersonal relations. The Christian aesthetic axiology of the 20th century attached great importance to the intuitive aesthetic knowledge and the theories of the symbolic arrangement of the universe. Religious aesthetic axiology at the beginning of the 21st century develops the doctrine of the integrity of aesthetic knowledge and the iconic nature of existence.

For today's Christian axiology, the true existence is the relationship of mutual talent. Namely, a person becomes a person only accepting herself as a gift and thanking for this gift. It is the gift of relationships that are beautiful and constituting every beauty.

Creativity - God or man, birth, socially responsible act - all these are cases of talent. All these are the moments in which the beauty of existence is manifested most. Modern Christian axiology proves that the connection of religious experience with aesthetic and ethical in a person is not a disadvantage, but a positive point, indicating the presence of a religious one where a person is given in its integrity.

Modern Christian axiology opposes the postmodern worldview as nihilism, which is based on the absolute value of the value of the majestic.

Key words: theological aesthetics, values, beauty, majestic, personalism.